

La Charta da la Terra

Preambel

Nus ans muantain sin in punct critic da l'istorgia da la terra, nua ch'il carstgaun sto eleger la via en l'avegnir. Perquai ch'il mund è collià adina pli stretg e daventa ecologicamain adina pli fragil, porscha il futur a medem temp gronds privels e grondas schanzas. Sche nus vulain vegnir vinavant, stuain nus renconuscher, che nus furmain malgrà la grondiusa multifariadad da las culturas e las furmas da viver ina suletta famiglia umana, ina cuminanza globala cun in destin communabel. Nus stuain tegnair ensemen per stgaffir ina societad mundiala persistenta che sa basa al respect envers la natira, ils dretgs umans generals, la giustia economica e la cultura da la pasch. Per arrivar a questa finamira èsi indispensabel ch'ils pievels da questa terra surpiglianr responsabldad in per l'auter, per ina pli gronda cuminanza da tutta vita e per las generaziuns vegnentas.

La terra, nossa patria

L'umanitad è ina part d'in univers che sa sviluppa d'in cuntin. Nossa patria «terra» porscha spazi da viver per ina cuminanza da creatiras singulara e multifara. D'ina vart pericliteschan e provocheschan las forzas da la natira a moda intscherta noss viver, a medem temp ans porscha la terra las premissas essenzialas per il svilup da la vita. Las forzas da reconvalescenza da la cuminanza da tutta vita e la bainstanza da l'umanitad dependan dal fatg, sche nus essan buns da mantegnair ina sauna biosfera cun tut ses systems ecologics, la ritgezza da las spezias da fauna e flora, terrens fritgaivels, auas ed aria schubra. L'ambient global cun sias resursas restrenschidas è dependent dal quità da tut ils pievels. Igl è nossa sontga obligaziun da proteger la vitalitad, multifariadad e bellezza da la terra.

La situaziun globala

Als musters predominants da producziun e consum chaschunan la devastaziun da l'ambient, l'explotaziun da las resursas ed ina muria massiva da las spezias. Els fan ir a la malura nossa cuminanza. Ils retgavs dal svilup economic na vegnan betg repartids gistamain ed il foss tranter ritg e pover vegn adina pli grond. Malgiustia, povradad, ignoranza e conflicts violents èn derasads lunsch enturn e chaschunan grondas suffrientschas. In immens creschament da la populaziun senza cunfins ha surchargià ils systems ecologics e socials. La basa fundamentala d'ina segirtad globala è smanatschada. Quai èn svilups privlus, ma els n'èn betg inevitabels.

Las provocaziuns

Nus avain la letga: u che nus furmain in partenadi global per avoir quità in per l'auter e per la terra, u che nus sezs ristgain dad ir a la malura ensemen cun tutta varietad da la vita. Igl è necessari da midar fundamentalmain noss pensar, nossas valurs, instituziuns e la moda da viver. Nus stuain esser conscients: sche noss basegns fundamentals èn cuntentads, alura munta l'esser uman en emprima lingia «esser dapli» e betg «avoir dapli». Nus disponin da la savida e da la tecnica per proveder tuts e da reducir interenziuns donnegiantas per l'ambient. La furmaziun d'ina societad civila mundiala stgaffescha novas pussaivladads per construir in nov urden mundial democratic ed uman. Nossas provocaziuns ecologicas, socialas e spiritualas èn entretschadas fermamain e be ensemen pudain nus sviluppar soluziuns cumplexsivas.

Responsabladad mundiala

Per ademplir quests giavischs stuain nus ans decider da viver en responsabladad mundiala e d'ans identifitgar cun l'entira cuminanza mundiala en medema moda sco cun nossas cuminanze al lieu. Nus essan il medem mument vischinas e vischins da diversas naziuns e

d'in sulet mund che cumprenda chaussas localas e globalas. Mintg'uman è responsabel per ina bainstanza actuala e futura da la famiglia umana e per la vita sin terra. Il spiert da solidaritad umana e la chapientscha per tutta vita vegn rinforzada, sche nus vivain en respect davant il misteri da l'esser, en engraziaivladad per il regal da la vita ed en modestadad a regard il plaz da l'uman en la natira.

Per il fundament etic da la cuminanza mundiala vegninta duvrain nus urgentamain ina visiun communabla da las valurs fundamentalas. Perquai formulain nus en cumplaina speranza ils suandonts princips per in stil da viver persistent. I sa tracta da directives per il cumportament da mintgin, d'organisaziuns, d'interpresas, da regenzas e d'instituziuns surnaziunalas.

Princips

I. Respect da la vita e quità per la cuminanza da la vita

1. Avair respect da la terra e da la vita en tut sia multifariadad.

- a) Renconuscher che tuts èn dependents in da l'auter, e che mintga furma da vita ha ina valur interna, independentamain da si'utilisaziun per ils carstgauns.
- b) Renconuscher la dignitad propria da mintga carstgaun e vesair en mintga carstgaun ses potenzial intellectual, artistic, etic e spiritual.

2. Tgitar la cuminanza da la vita en chapientscha, consentiment e charezza.

- a) Acceptar ch'il dretg da posseder, da direger e d'utilisar las resursas naturalas implitgescha l'obligaziun d'evitar donns da l'ambient e da proteger ils dretgs da l'umanitad.
- b) Affirmar che l'augment da libertad, conuschientscha e pussanza implitgescha la responsablidad da promover il bainstar cuminaivel.

3. Stgaffir societads democraticas, gistas, participativas, durablas e paschaivlas.

- a) Sa segirar che las communitads sin tut ils nivels garanteschon ils dretgs umans e las libertads fundamentalas e dattan a mintgin la schanza da sviluppar cumplainamain ses talent.
- b) Promover la justia sociala ed economica che permetta a tuts in standard da vita franc e dign, senza violar ils cunfins ecologics.

4. Conservar la varietad e bellezza da la terra per la generaziun preschenta e futura.

- a) Renconuscher che la libertad d'acziun da mintga generaziun è determinada dals basegns da las generaziuns futuras.
 - b) Dar vinavant a las generaziuns futuras las valurs, tradiziuns ed instituziuns ch'èn capablas da mantegnair a lung temp la prosperitad da la terra e da la carstgaunadad.
- Per pudair realisar questas quatter incumbensas, èsi necessari d'ademplier ils suandants princips:

II. Integritad ecologica

5. Proteger e restabilir la varietad dal sistem ecologic da la terra, en particular la diversitad biologica ed ils process natirals, che segireschan il mantegniment da la vita.

- a) Acceptor sin tuts nivels plans e reglaments per in svilup durabel ch'integrescha la conservaziun e restauraziun da l'ambient.
- b) Stgaffir e mantegnair reservats natirals e reservats da la biosfera, inclus areals selvadis e da zonas marinas, per proteger la diversitad biologica e preservar nosa ierta natirala.
- c) Promover la regeneraziun da las spezias e dals systems ecologics periclitads.
- d) Controllar ed eliminar ils organissemes genetics manipulads, sche quels fan donn a spezias indigenas u a l'ambient ed impedir l'introducziun da tals organissemes donnegiants.
- e) Utilisar las resursas regenerablas sco aua, terren, gaud e creatiras marinas, uschia che l'utilisaziun respecta ils ciclus da regeneraziun, protegia e stabilisescha ils systems ecologics.
- f) Promover ed utilisar resursas na renovablas sco minerals e combustibels fossils, uschia ch'els vegnan duvrads a moda minimala ed impedeschan grevs donns da l'ambient.

6. Evitar donns avant ch'els succedan, è la meglra politica da protecziun da l'ambient. Per cas da mancanza da savida, vali d'agir tenor il princip da prevenziun.

- a) Vegnir activs per impedir la pussaivladad da donnegiar irreversiblmain u grevmain l'ambient, er sche las infurmaziuns scientificas mancan u èn provisorias.
- b) Assegnar la chargia da cumprova a quels che pretendan ch'ina tscherta activitad na provocheschia betg donns significants. Ils chaschunaders da donns da l'ambient èn da far responsabels per lur agir.
- c) Assicurar che las consequenzas cumulativas, a lunga vista, indirectas e da grond spazi, chaschunadas da l'uman, ponderadas a fund en il process decisiv.
- d) Impedir mintga furma da polluziun da l'ambient e scumandar l'accumulaziun da substanzas radioactivas, tissientadas u d'autras materias nuschaivlas.
- e) Evitar tutta activitad militar che fa donn a l'ambient.

7. Adattar la producziun, il consum e la reproducziun, uschia ch'els garanteschon las forzas da renovaziun da la terra, dals dretgs umans e da la bainstanza generala.

- a) Reducirtgar il consum, reutilisar e riciclar il material duvrà per il process da producziun, preferir systems da returnar e segirar ch'ils ruments restants da systems ecologics vegnan recepids
- b) Spargnar effizientmain energias e sa basar pli e pli sin resursas d'energia regenerablas, sco sulegl e vent.
- c) Promover il svilup, l'utilisaziun ed ina gista propagaziun globala da tecnicas che protegian l'ambient.
- d) Integrar cumplettmain ils custs ecologics e socials da rauba e prestaziuns da servetsch en il pretsch da vendita. Pussibilitar tras quai als consumers, d'enconuscher ils products cun il standard ecologic e social il pli aut.
- e) Segirar l'access universal ad in'assistenza medicinala che promova ina procreaziun responsabla.
- f) Prattitgar in stil da vita ch'accentuescha la qualitat da viver ed ina suffizienz materiala en in mund restrenschi.

8. Promover il studi da la durabladad ed il barat avert da las enconuschientschas acquistadas e lur applicabladad mundiala.

- a) Sustegnair la collavuraziun internaziunala economica e la tecnica per in svilup persistent e resguardar ils basegns en spezial dals pajais en svilup.
- b) Renconuscher e mantegnair la conuschientscha tradiziunala e la savida spirituala da tuttas culturas ch'attribueschan, renconuschan e conservan ina protecziun da l'ambient e la bainstanza umana.
- c) Segirar che tuttas infurmaziuns geneticas e tutta infurmaziuns essenzialas ed impurtantas per la sanadad umana e per l'ambient, restian accessiblas publicamain.

III. Giustia sociala ed economica

9. Eliminar la povradad sco imperativ etic, social ed ecologic

- a) Garantir a tuts umans il dretg ad aua, aria schubra, a nutriment avunda, terrens na tissientads, ad in suttetg ed ad installaziuns sanitaras e garantir las resursas naziunalas ed internaziunalas basegnaivlas.
- b) Pussibilitar a tuts umans l'access a scolaziun ed a las resursas utilas per garantir in standard da vita persistent. Segirar raits da sustegn socialas per umans che n'èn betg abels da survivor sulets.
- c) Assister ils umans sclaus, proteger ils vulnerabels, servir a quels che pateschan e pussibilitar ad els da sviluppar lur abilitads e da cuntanscher lur finamiras.

10. Segirar che activitads economicas ed instituziuns sin tuts plauns promovon in svilup gist e durabel.

- a) Promover ina repartiziun da la ritgezza entaifer e tranter las naziuns.
- b) Augmentar las resursas intellectualas, finanzialas, tecnicas e socialas dals pajais en svilup e deliberar els da lur chargia da daivets.
- c) Segirar che l'entir commerzi promova in diever persistent da las resursas, ina protecziun da l'ambient e cundiziuns da lavur progressivas.
- d) Pretender d'interpresas multinaziunalas e d'organisaziuns da finanzas internaziunalas d'agir transparentamain a favur da la bainstanza e a medem temp las far responsablas per las consequenzas da lur agir.

11. Approvar in'egualitad da las schlattainas sco premissa per in svilup persistent e garantir l'access universal a scolaziun, sanidad publica e pussaivladads economicas.

- a) Garantir ils dretgs umans per dunnas e mattas e far fin a mintga furma da violenza envers ellas.
- b) Promover la participaziun activa da las dunnas en tut ils secturs da la vita economica, politica, sociala e culturala sco partenarias egualas che prendan decisiuns da cader e direcziun.
- c) Rinforzar las famiglias, garantir ina segirtad ed in svilup equal da tut ils commembers da la famiglia.

12. Francar il dretg – senza excepziun – per in ambient natiral e social che sustegna la

dignitad umana, la sanadad corporala ed il bainstar spiritual. Attenziun speziala meritan ils dretgs per ils pievels indigens e las minoritads.

- a) Eliminar mintga discriminaziun da tuttas furmas, saja quai da la color da la pel, da schlatteina, da l'orientaziun sexuala, da religiun, dal linguatg, da l'origen naziunal, etnic u social.
- b) Affirmar ils dretgs dals pievels indigens d'atgna spiritualitad, enconuschientschas, terras e resursas e segirar qua tras ina vita persistenta.
- c) Respectar e gidar ils giuvenils en nosssa societad per ch'els sajan capabels da surpigliar lur rolla essenziala da stgaffir ina societad durabla.
- d) Proteger e restaurar lieus d'impurtanza culturala e spirituala.

IV. Democrazia, nunviolenza e pasch

13. Rinforzar sin tuts plauns las instituziuns democraticas, procurar per trasparenza ed obligaziun da responsabladad tar l'execuziun da pussanza, inclus la condecisiun e l'attenziun giuridica.

- a) Proteger il dretg da mintg'uman da retschaiver a temp infurmaziuns cleras davart l'ambient e da tut ils plans ed activitads da svilup che pon tangar u esser d'interess per el.
- b) Sustegnair la societad civila sin plaun local, regiunal e global e promover la participaziun significativa da tut ils individis e da las instituziuns interessadas als process da decisiun.
- c) Proteger la libertad d'opiniun, da la reuniun pacifica, d'associazions e da defender opiniuns divergentas.
- d) Instituir l'access effizient ed effectiv a las proceduras administrativas e giudizialas independentas, per supprimer donns da l'ambient smanatschents u reals e da far bun ils donns chaschunads.
- e) Eliminar tutta corrupziun en instituziuns publicas e privatas.
- d) Rinforzar communitads localas e pussibilitar ad ellas da proteger lur ambient ed assegnar ad ellas tutta responsabladad per la protecziun da l'ambient sin ils plauns administrativs, sin ils quals ellas vegnan recepidas en la moda la pli effizienta.

14. Integrar en la scolaziun formala la savida, las valurs e las abilitads ch'èn basegnaivlas per ina moda da viver persistenta.

- a) Metter a disposiziun a tuts, en spezial als uffants e giuvenils, pussaivladads da scolaziun che permettian ad els ina collavuraziun per in svilup durabel.
- b) Promover en la scolaziun la cooperaziun cun l'art e la cultura, sco er cun la scienza umana, sociala e natirala per in svilup persistent.
- c) Rinforzar la funcziun dals meds da massa, svegliar la schientscha per las provocaziuns ecologicas e socialas che dal futur.
- d) Renconuscher l'impurtanza da l'educaziun morala e spirituala per ina moda da viver effizienta.

15. Tractar tuttas creatiras cun resguard e respect.

- a) Proteger animals che vegnan tegnids da carstgauns, da crudaivladads e suffrientschas.
- b) Proteger ils animals selvadis da tecnicas da la chatscha e da la pestga e da traplas che chaschunan suffrientschas extremas, prolungadas ed evitablas.
- c) Impedir mazzaments da spezias na giavischadas.

16. Promover ina cultura da toleranza, nunviolenza e pasch.

- a) Encuraschar e sustegnair la chapientscha vicendaivla, la solidaritad e la cooperaziun tranter tut ils pievels e tranter las naziuns.
- b) Realisar strategias per evitar ils conflicts violents e trair a niz vias collectivs per surperar problems, per prender a maun e schliar auters conflicts ecologics.
- c) Dischamar sistems da segirtad naziunals sin in nivel da defensiun nunsmanatschant e promover la midada d'indrizzs militars per scopos paschaivels, inclus la restauraziun ecologica.
- d) Eliminar cumplettaimain tuttas armas nuclearas, biologicas e chemicas sco er autras armas da destrucziun en massa.
- e) Segirar che l'explotaziun orbitala e spaziala saja utilisada sulettamain a favur da la protecziun da l'ambient e da la pasch.
- f) Renconuscher che la pasch è la totalitad da quai che vegn creà cun agid da las relaziuns armonicas cun sasez, cun autras personas, cun autras culturas e creatiras e cun la terra.

La via che stat avant nus

Sco anc mai en l'istoria da l'umanitad pretenda noss destin communabel da ristgar ina nova entschatta. Ils princips fundamentals da la Charta da la terra empermettan la renovaziun basegnaivla. Per savair ademplir questa empermischun stuain nus acceptar e promover l'emprim las valurs e las finamiras da la Charta.

Quai pretenda ina midada da nossa schientscha e da noss cors. I va per encleger da nov l'interdependenza globala e la responsabladad universal. Nus stuain sviluppar e duvrar en moda impegnativa la visiun d'ina moda da viver sustegnida sin nivel local, regional, naziunal e global. Nossa diversitad culturala è in'ierta preziusa e las diversas culturas vegnan a chattar vias specificas e diversas per realisar questa visiun. Nus stuain profundar e schlargiar il dialog global, dal qual la Charta da la terra è sa resultada; perquai che nus savain emprender blier l'in da l'auter sin nossa via a la tschertga communabla da la verdad e la savida.

La vita cuntegna savens cuntradiziuns tranter valurs impurtantas. Quai pò chaschunar decisiuns difficilas. Ma nus stuain chattar vias per reconciliar la multifariadad cun l'unitad, la libertad cun la bainstanza generala ed ils giavischs a curta vista cun las finamiras a lunga vista. Mintga singul, mintga famiglia, organisaziun u cuminanza ha da giugar ina rolla impurtanta. L'art e la cultura, las ciencias, las religiuns, las instituziuns da furmaziun, las medias, l'economia, las organisaziuns betg guvernamentalas e las regenzas èn appellads das ir ina via creativa en quest process. In partenadi da las regenzas, da la societad civila e da l'economia è indispensabel per manar e furmar noss destin a moda effizienta.

Per pudair stgaffir ina communitad globala ston las naziuns da tut il mund renovar lur attaschadadad cun l'ONU, ademplir lur obligaziuns a basa da las cunvegns internaziunalas existentas ed acceptar la realisaziun da la Charta da la terra sco instrument internaziunal, giuridicamain liant en favur da l'ambient ed il svilup.

Laschai ans furmar noss temp uschia, ch'ins sa regorda dad el sco in temp, nua ch'è naschì danovamain il respect da la vita, sco in temp, nua ch'in svilup persistent è vegnì creà ord persvasiun, sco in temp, nua che giustia e pasch han survegnì novs impuls, sco in temp, nua che la vita ha pudì sa legrar danovamain.